

BİRLEŞİK ÇEKİMLİ FİİLLERİN ZAMAN VE ANLAM AÇISINDAN GÖSTERDİĞİ ÇEŞİTLİLİKLER

Hatice ŞAHİN*

ÖZET

Dil içinde kip, zaman ve kişi eklerini alarak kullanım sahasına çıkabilen fiillerin basit çekim dışında birleşik çekimleri mevcuttur. Birleşik çekim olarak ele aldığımız yapılarda zaman ve kip ayrıntılarının belirlenmesi çoğu zaman güçlük yaratır. Aynı zamanda bu yapılar, anlam açısından da çeşitlilik gösterirler. Olumluluk ve olumsuzluk yapısında da dikkate değer durumlar söz konusudur. Bu yazıda birleşik çekimler; zaman, kip, olumluluk-olumsuzluk ve anlam açısından ele alınmaya ve Türkçe'nin çekimli fiiller yoluyla oluşturduğu zengin anlatım yolları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Fiil, birleşik çekim, zaman, kip, anlam.

ABSTRACT

The Diversity of Compound Conjugations Verbs According to Meaning and Time

The verbs that can be used with mood, time and individual (person) additives have compound conjugations out of simple conjugation. It often creates difficulties when we use time and mood details with the structures of compound conjugations. These structures have variabilities about meanings too. They have different situations at their structures of positiveness or negativeness. This article was intended to investigate the compound conjugations according to mood, meaning, positiveness and negativeness. At the same

---

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

time it was tried to make clear the rich expression of Turkish by means of conjugative verbs.

Key Words: Verb, compound conjugation, time, mood, meaning.

Türkçe'de fiiller çekime girmeden kullanıma çıkamazlar. Kip, zaman ve kişi eklerini de alarak kullanıma çıkabilen fiiller, almış oldukları eklerin aktardığı zaman ve kip kavramlarıyla birlikte dil içinde yerlerini bulurlar. Fiil çekimi dilimizde basit çekim ve birleşik çekim adıyla iki başlık altında incelenmektedir.

Basit çekime uğramış fiiller, dilimizde birleşik çekim ekleri olarak adlandırılan hikaye (-DI), rivayet (-MIŞ) ve şart (-SA) ekleriyle birleşerek yeni çekimler ve yapılar oluştururlar. Söz konusu ekler ek fiil olarak da tanımladığımız i- fiilinin çekim biçimleri olan eklerdir.

Birleşik çekim konusu; gerek isimlendirilişi, gerekse yapı bakımından çözümlenişi açısından farklı görüşlerin ileri sürüldüğü konulardan biridir. (Gülsevin, 1999)¹

Dil bilgisi kitaplarımız birleşik çekim konusunda genel olarak şu tanımları verir.

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda ve ya şart şeklinde ortaya çıktığını ve ya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere baş vurulur. Birleşik çekim, iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler. (Ergin, 1977, s.307)

Birleşik zamanlı fiiller, bildirme ve dilek kiplerinin-genellikle- III. tekil kişilerine ek fiillerin di'li geçmiş, miş'li geçmiş, şart ekleri ulanarak oluşan fiillerdir. Birleşik zamanlı fiiller ya iki zamandan ya da bir biçimle bir zamandan oluşurlar. (Ediskun, 1996, s.195)

Fiil çekimlerinde belli bir sınıflandırmaya tâbi tutularak verilen kip ve zaman eklerinde anlam ve zaman açısından kaymalar eski metinlerimizden bu yana görülmektedir. (Şahin, 1995) Bazı çalışmalarda bu anlam çeşitlenmeleri Türkiye Türkçesi metinleri taranarak da gösterilmiştir. (Yaman, 1999), (Türkyılmaz, 1999)

---

¹ Zikri Turan, Türk Dil Kurumunda Haziran 2000 tarihinde gerçekleştirilen Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı'nda sunduğu bildiride fiillerde birleşik çekim durumunun söz konusu olmadığını birleşik çekim olarak adlandırılan yapıların sıfat-fiil şekilleri üzerine gelmiş i- yardımcı fiiliyle kurulmuş basit çekimden başka bir şey olmadığını dile getirmiştir.

Dil bilgisi kitaplarımızda birleşik çekim sırasında kullanılan i- fiiline getirilen hikaye, rivayet ve şart olarak adlandırılan eklerin çekimli fiile yüklediği anlam ayırtıları konusunda açıklayıcı bilgiler verilmemektedir. Halbuki *yapmamalıymışım* çekimli fiilinde zihinlerde canlanan "*Geçmişte yapılmaması gereken bir işi yapmasam iyi olurdu ancak yaptım.*" ile "*Ona göre bu işi geçmişte yapmamam gerekiyormuş ama ben onu dinlemedim iyi ki yaptım.*" ve "*Ona göre gelecekteki bir işi yapmamam gerekiyormuş ama ben yapacağım.*" ya da "*Ona göre gelecekteki bu işi yapmamam gerekiyor-muş öyleyse yapmayayım.*" Gibi yargılar arasındaki zaman ve anlam farklılıklarını görmezlikten gelemeyiz.

Bu yüzden de biçim olarak belli bir başlık altında topladığımız, öğrenip öğrettiğimiz bu çekimleri ayrıntılı bir biçimde incelemeli ve bu konudaki çeşitlilikleri örneklerle destekleyerek göstermeliyiz.

Biz bu yazımızda isimlendirme ve yapı çözümlemesi konusundaki tartışmaların dışında birleşik çekim eklerinin fiile zaman değeri katıp katmadığını, basit çekim ekinin taşıdığı zaman kavramını birleşik çekimdeki yapıya ne kadar aktardığını, zaman bildirmeyen tasarlama kipleriyle kurulan birleşik çekim yapılarının kazandığı zaman değerini ele almaya ve son olarak da söz konusu çekimdeki fiillerin cümleye aktardığı pişmanlık, kızgınlık tehdit gibi anlamlara örnekler göstermeye çalışacağız

ZAMAN

Birleşik çekimli fiillerde zaman kavramının nasıl belirleneceği ve fiile hangi ekin zaman kavramı verdiği de tartışma konusudur. Çoğunlukla bu yapılardaki birinci ekin zaman, ikinci ekin ise kip anlattığı görüşü savunulur. (Adalı 1979, s.49), (Bilgegil, 1984, s.27) Basit çekimli bir fiilde hem zamanı hem de kipi veren ek, birleşik çekimde nasıl kip kavramını terkederek sadece zamanı aktarabilir sorusu yukarıdaki görüşten yola çıkarak sorulabilir. Bunun yanında basit çekimde zaman kavramı aktarmadan sadece kip özelliği taşıyan gereklilik, istek, şart çekim eklerinin eğer birleşik çekimdeki ikinci ek kipi anlatıyorsa bu çekimde fonksiyonları nedir ve birleşik çekimde hangi zamanı, nasıl anlatırlar soruları da karşımıza çıkabilir.

Bu açıdan bakıldığında birleşik çekim eklerinin hepsi yapıya zaman kavramı aktarmaz. –sA eki basit çekimde olduğu gibi bu çekimde de zaman değil tarz bildirir. Bu ek, basit çekimde yani dilek-şart çekiminde zaman bildirmemesinin yanında henüz gerçekleşmediği düşünülerek en azından hareketin gelecek zamanda gerçekleşebileceğini aktarabilir. Ancak öne çıkan fonksiyonu şart tasarısını aktarmaktır. Birleşik çekimde ise –sA eki sadece fiilin taşıdığı zamana bağlı olarak şart anlamını fiile katar. Bir başka deyişle basit çekimde örtülü olarak geleceğe yönelik bildirilen şart, birleşik

çekimde fiilin ilk olarak aldığı zaman diliminde olmuş ya da olacak harekete bağlı olarak şart bildirir.

Hangi sözlerle ninem gönlünü açmışsa bana

Ben o sözlerle gönül vermedeyim sevgilime (F.N. Çamlıbel)

-Bu sabah uğradı. Bir iki güne kadar Teyfik'den mektup gelir, diyor. Ahbaplarından bir derviş geliyormuş, elden mektup alırsak, doğru havadis alırız (Adivar, 1984, s.159).

Aşağıdaki örnek –sA ekinin birleşik çekimde zaman kavramı taşımadığının ve fiilin kendinden önce girdiği zamana bağlı şart kavramını taşıdığı güzel bir örneğidir.

Eğer kendi de bilmeyerek bir gün Teyfik'in ona dönüşünü bekliyor idiyse, o ümidi şimdi tamamen sönmüştü.(Adivar, 1984, s.79.)

-mİş eki basit çekimde geçmişte ve bitmiş bir işi anlatan bir ektir. Geçmişte yapılan bir işin başkasından duyulduğunu, rivayet edildiğini anlatır. Birleşik çekimde ise geçmiş zaman anlatmanın yanında çoğunlukla rivayeti anlatır. Yani basit zamanı rivayet eder, aktarır. Bu çekimde geçmiş zaman kavramı taşıdığı örneklerde rivayet söz konusuysen, başlı başına aktarma anlattığı örneklerde geçmiş zaman söz konusu olmayabilir. Bu ek, birleşik çekim yapılarında geçmiş zamanı anlatma işlevi ile zaman anlatmadan başkasından duyduğunu anlatma işlevini birlikte yürütür.

Seniha, iki aydan beri Avrupa'ya gitmek için hazırlanıyormuş. (Karaosmanoğlu, 1966, s.103)

Galip Bey seni istiyormuş. (Adivar, 1984, s.98)

Çukurova insanları gittikçe zalim, kötü, sevgisiz oluyorlarmış. (Kemal, 1979, s.160)

Amma sen bütün samimiyetinle uzun müddet uğraştığın halde deli asla yola gelmezmiş. (Özgül, 1996, s.97)

Babası Sofi'yi ya bir generalle ya Kamer Yünker'le, bunlardan biri olmazsa bir albayla evlendirecekmiş. (Gogol, 1984, s.24)

Yukarıdaki örneklerde –mİş eki zaman değil rivayeti anlatmaktadır. Bir hareketin duyulup başkasına aktarılması için o hareketin geçmişte kalması gerekmektedir. Ancak böyle örneklerde geçmişte aktarmaktan ziyade öğrenileni aktarmak ön plandadır.

Bu şekil, asıl fiil kiplerine i- fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir. Bu çekim i- fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı ile yapılmakla beraber i- fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı burada zaman ifade etmez. İ-miş şeklinin burada vazifesi zaman bildirmek değil, bir nakil bir anlatma, bir sonradan farkına varış ifade etmektir. Öğrenilen geçmiş zaman bir cephesi ile anlatılan geçmiş zamandır. İşte –miş,-miş eki bu-

rada öğrenilen geçmiş zamanın sadece anlatma, başkasından nakil ve sonradan farkına varma fonksiyonu ile vazife görür. Zaman eki değil, anlatma, nakil eki durumunda bulunur. (Ergin, 1977, s.300)

-miş ekinin geçmiş zamanı anlattığı örnekler de dilimizde kullanılmaktadır.

Hilmi ve avnesi dükkanın üstündeki odada toplanırlarmış. (Adıvar, 1984, s.66)

“Sözüm yarım kaldı”, demişti Oya, şimdi anlatıyordu. İkiye ayrılmış edebiyatın öteki öbeğinde toplumcu sanatçılar varmış, onların yapıtları kaba saba olsa bile, halka umut ve güç sağlıyormuş, halkı bilinçlendiriyorlarmış. (İleri, 1985, s.300)

Bilindiği gibi basit çekimde tasarlama kipleri zaman aktarmaz. Zaman kavramı taşımayan bu eklerle zaman kavramını taşıyan –DI ve –miş ekleri birleşik yapıyı oluşturduklarında basit çekimde geleceğe yönelik tasarımı anlatan ekler, geçmiş zamanı anlatan birleşik çekim ekleri nedeniyle tasarımlarını geçmiş zamana aktarırlar. Bazı örneklerde söz konusu tasarımların gelecekle ilgisi kalmamıştır ve bu çekimler gerçekleşmemiş istekleri anlattığı için pişmanlık, üzüntü, boş verme gibi çeşitli anlam ayırtılarını da üzerlerinde taşırlar. Böyle çekimlerde zaman geçmiş zamandır. Çünkü tasarlanan iş geçmişle ilgilidir ve çoğunlukla gerçekleşmemiştir.

Yüzündeki sevinci görmeliydiniz. (TDK Güzel Yazılar, 1999, s.294)

Vatanda birdenbire esen bu güzel havanın manzarasını Sultan Abdülhamid anlayamadı. Anlayabilseydi devrine tam müsait yeni bir istikamet verir, kendini de milleti de bahtiyar ederdi.

Tasarımın geçmişte kaldığı ancak gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bilgi vermeyen örnekler de mevcuttur.

Rafların örtülerini değiştirmeliydi. (İleri, 1985, s.17)

–miş eki zaman bildirmeyip rivayet aktardığında; tasarlama eklerinden gereklilik çekiminde, basit çekimde olduğu gibi gelecek zamana yönelik tasarımı anlatır. *Gelmeliymiş, konuşmalıymışsın* gibi örneklerde –miş eki basit çekimdeki fiile bir anlam ayırtısı katmaktan öteye bir fonksiyon üstlenmez.

Doktorun söylediğine göre sıkı bir perhize girmesi gerekecekmış

–DI eki basit çekimde de birleşik çekimde de geçmiş zamanı anlatır. Birleşik çekim ekleri arasında zaman kavramı taşıyan bir başka deyişle çekimli bir fiili bütünüyle geçmiş zamana taşıyan –miş ekinin zaman bildirdiği örnekler dışında- ek budur.

Birleşik çekimin hikaye şekli asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda cereyan etmiş olduğunu bildirir. Bu çekim, konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri hikaye etmek için, anlatmak için kullanacağı fiil şeklidir. (Ergin, 1977, s.309)

Girit müslümanlarının sürekli bir Kerbela faciasını andıran h li yürekleri yakıyordu.. (TDK Denemeler, 1999, s.8)

Halbuki ben İctihadi oldukça muntazam olarak sana gönderiyordum. (TDK Mektuplar, 1997, s.7)

Öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi olarak adlandırılan çekimde –DI ekiyle geçmişe gönderilen fiil, -miş öğrenilen geçmiş zaman ekiyle farkında olmamayı, sonradan öğrenmeyi değil, aksine geçmiş zamanda bilerek yapılan, bilinçli hareketleri anlatmak için kullanılabilir. Bu iki ek yanyana geldiğinde –miş ekinin işlevini tamamen unutturan bir yapı oluştururlar.

Millet bu harbi kalbinin bütün kuvvetiyle hissetmişti. (TDK Denemeler, 1999, s.9)

Başımıza hiç böylesi gelmemiştii. (Pulur, 1985, s.18)

Daha bundan iki buçuk, üç sene evvel Değirmendere'de bir kudurmuş boğa, bir köylü Türk'ün karnını bir boynuz darbesiyle delmiş ve barsaklarını dışarıya dökmüştü. (TDK Mektuplar, 1997, s.9)

Bazı örneklerde –miş ve –DI ekinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. Çünkü böyle örneklerde geçmişte farkında olunmadan ya da elde olmadan yapılan, gerçekleşen bir iş hikaye edilmektedir.

O kadar tiksindiği anasından ona hayli kuvvetli şeyler geçmişti. (Adıvar, 1984, s.73)

Birleşik çekimde zaman kavramını aktaran -DI eki gelecek zaman eki ile birlikte kullanıldığında kimi zaman fiilin anlattığı hareketin, kimi zaman da fiilin ifade ettiği hareketle ilgili niyetin geçmişte gerçekleşmediğini anlatır. Böyle olduğu için karşımıza iki ayrı durum çıkar. Birincisinde hareket geçmişte kalmış, iş yapılmamıştır. İkincisinde hareketle ilgili niyet geçmişte kalmıştır ancak hareketin yapılacağı zaman henüz gelmediği için işin yapılıp yapılmayacağı belli değildir. Ancak bu yapılarda bir gecikmeden de söz edilebilir. Bu duruma bağlı olarak böyle cümlelerde de pişmanlık, üzüntü sevinç gibi ruh halleri doğrudan kendini gösterir.

Dostluğu, barışı böyle mi kuracaktık? (Pulur, 1985, s.274)

Biraz sonra omuzuna neden bir silah yüklenenecekti? (Karaosmanoğlu, 1966, s.45)

Bu çekim ayrıca geleceğe bağlı olarak bir varsayımı, güçlü bir inancı ya da bilgiyi da aktarabilir. Ancak gelecekle ilgili söz konusu inanç yine geçmişteki olaylardan, sözlerden ya da davranışlardan kaynaklanmaktadır.

Kız mutlaka oraya gelecekti. (Adıvar, 1985, s.99)

Genç adam bir otomat gibiydi. Her nereye çekseler oraya gidecek, her ne deseler onu yapacaktı. (Karaosmanoğlu, 1966, s.45)

Geleceğe yönelik kararlar kimi zaman bu yapıyla anlatılabilir.

Her sergi bir acı olup çıkardı. Belkıs bu yıl kesinlikle açmayacaktı. İnsan yalnız kendisi için resim yapabilse... (İleri, 1985, s.15)

Geniş zaman ve şimdiki zaman ekiyle kullanılan –DI hikaye eki, bugün devam etmeyen geçmiş zamandaki alışkanlıkları, sürekli yapılan işleri, geçmişte geçerli olan kuralları, inançları anlatabilir. Şimdiki zaman eki geniş zaman eki görevinde kullanıldığında anlam açısından bu fonksiyonu aktarır.

Şimdiye kadar bu işi şöyle yapardık. (Pulur, 1985, s.18)

Rüşvet bir hıyanetti, milletin cebinden çalınırdı. (Adıvar, 1984, s.90)
...birbimizden ve aşkın keşfedilmemiş gizlerinden

ürküyorduk

bir definenin ikiye paylaştırılmış haritasında

bilmeden

birbirimize doğru ilerliyorduk. (Mungan, 1992, s.49)

Ancak bu yapıda çekimlenen fiillerin tümü geçmişteki alışkanlıkları anlatmaz. *Böyle olacağını bilseydim gelmezdim ya da Daha önce söyleseydin kızardı* gibi örneklerde geniş zaman gerçek fonksiyonunda olmadığı için bu kullanımlarda geçmiş zamandaki alışkanlıklardan veya sürekli yapılan işlerden söz edilemez. Yine de –DI ekiyle kurulan örneklerde ek hangi fonksiyonda olursa olsun fiilin anlattığı zaman geçmiş zamandır.

Açıkçası, şu pinti muhasebeciyi yakalayıp bir kaç kuruş avans ko-parmak umudum olmasa asardım bugün daireyi. (Gogol, 1984, s.5)

Atılarak yerden kaptım ama körolası cilalı parkede az kalsın kapaklanıyordum. (Gogol, 1984, s.10)

Naim Efendi yeni sazdan, yeni şarkılardan zevk almak şöyle dursun son senelerde artık yazılan ve konuşulan Türkçe'yi de anlamıyordu. (Karaosmanoğlu, 1966, s.6)

İskelede üç vapur daha üstüste rampalamış duruyorlardı. (Pulur, 1985, s.14)

Basit çekimde zaman bildirmeyen tasarlama kiplerinin –DI ekiyle birlikte kurduğu yapılarda da zaman kavramı taşıyan –mİş ekinde olduğu gibi gelecekle ilgili tasarı geçmişte kalmıştır ve gerçekleşmemiştir.

1959, yeni Kutsal Savaşımız başlarken

Döğüş araçlarımız oktu, yaydı.

Onlar da bunlarla saldırsalardı oğul,

Savaşmak süt içmek gibi güzeldi, kolaydı. (Dağlarca, 1989, s.4)

Genel olarak birleşik çekimlere bakıldığında söz konusu edilebilecek bir tek zaman, geçmiş zaman söz konusudur. Fiil çekimini göz önünde bulundurduğumuzda Türkçe'de geçmiş zamanı anlatabilmek için birleşik çekime gerek yoktur. Çünkü bu zaman, basit çekimde iki ayrı başlık altında ifade edilebilir niteliktedir. Birleşik çekim ekinin zaman kavramı taşıdığı durumda; çekimli fiil, geçmiş zamandaki bir zaman dilimi için söz konusu olan bir işi ya da bir tasarımı anlatır. Birleşik çekim ekinin zaman kavramı taşımadığı durumlarda ise çekimli fiilin bildirdiği zamanda değişiklik olmaksızın ek olarak yapıya tarz ve anlatım zenginliği katar.

OLUMLULUK-OLUMSUZLUK

Birleşik çekimli yapılar, olumluluk-olumsuzluk açısından değerlendirildiğinde de ilginç görünüm ortaya koyar.

Geniş zaman ve geçmişteki alışkanlıkları anlatan şimdiki zamanda geçmişte yapılan bugün yapılmayan işler anlatılır. Böyle örneklerde yapı olumludur ancak fiilin ifade ettiği hareket artık yapılmamaktadır. Gelecek zaman ve tasarlama kipleriyle kurulan bazı –DI ekiyle kurulmuş olumlu yapılarda olumsuz anlam aktarılmaktadır. Bir başka deyişle söz konusu yapılarda anlamca bir olumsuzluk görülmektedir.

Hedef bilgi olunca en kaçınılacak şey gurur olmalıydı. Fakat ne var ki Bay Muhsin'de gurur çoktu. (Halikarnas Balıkcısı, 1989, s.252)

Çocukları gezintiye çıkaracaktı ama gelmedi.

Çalışsaydı şimdi üzülmezdi.

Bu yapıdaki fiiller hani soru kelimesiyle kullanıldığında kesinlikle olumsuz anlamı aktarır.

Hani bütün ödevlerini bugün bitirecektin.

Şart birleşik çekiminde ve tasarlama kiplerinin üzerine gelmiş hikaye ekiyle kurulmuş yapılarda hani kelimesi bu işleviyle kullanılmaz.

-mİş eki de zaman zaman olumlu yapıda olumsuz anlamı aktarır. Özellikle tasarlama kiplerinin üstüne geldiğinde gerçekleşmemiş geçmişte kalmış tasarımları yani olumsuz anlamı aktarabilir. *Gelseymiş, geleymiş, gelmeliymiş* gibi.

-sA eki hiç bir örnekte yukarıda gösterildiği gibi olumluluk-olumsuzluk açısından yapıya aykırı anlamlar aktarmaz.

ANLAM AÇISINDAN GÖRÜLEN ÇEŞİTLİLİKLER

Türkçe'de çekimli fiillerin doğrudan taşıdığı kategoriler; kip, zaman ve kişidir. Birleşik çekim ile zaman kavramında çeşitlilik yaratılır ve olayların geçtiği zaman dilimleri bir anlamda sayıca artar. Ancak bu çekimler, dilimizde gerek söyleyişe dayalı bazı unsurlarla –ton, ezgi, vurgu gibi- gerek bazı duygu bildiren ünlemlerle –of, oh,püf gibi- gerekse duyguları anlatan bazı kelimelerle –keşke, iyi ki gibi- anlam açısından zenginleştirilir. Dilimizde tek bir çekimli fiil kip, zaman ve kişinin dışında sevinç, pişmanlık, rahatlama, öğüt gibi duyguları da aktarır. Yukarıda belirttiğimiz duygu açısından yargıyı destekleyici unsurlar olmadığında da çekimli fiil cümle içinde ve diğer cümlelerle olan bağlantısı içinde bize değişik duyguları aktarabilir. Bu çeşitlilik basit çekimli fiillerde olduğu gibi birleşik çekimli fiillerde de kendini gösterir. Aşağıda birleşik çekimli fiillerde aktarılan duyguya dayalı anlam çeşitliliklerinin bazılarını sıralamaya çalıştık.

Akıl verme: Gereklilik kipi ve gereklilik görevinde kullanılan gelecek zamanın birleşik çekimlerinde bu anlam ayırtısı sezilir ama buda geçmişte yapılması ya da yapılmaması gereken bir olayla ilgili akıl vermedir.

Annenle bu şekilde konuşmamalıydın.

Derslerine çalışacaktın.

Alay

Bakayım, bakayım kim oluyormuşsun? Tulumbacıbaşı! Adama ne yaparmışsın? (Adivar, 1984, s.88)

Fikir yürütme

1977 seçimlerinde AP'ye yirmibin oyla fark yapan CHP Edirne'de bu seçimi kaybedecek miydi? (Pulur, 1985, s.28)

Hayal Kırıklığı

Dostluğu, barışı böyle mi kuracaktık? (Pulur, 1985, s.274)

Öyle sanıyorum ki bu mektuplar s yesinde herşeyi bütün ayrıntılarıyla anlayabilecektim. (Gogol, 1984, s.16)

Kızgınlık

Namussuz it, beni kastediyor galiba, yalnız saçlarım neden samana benziyormuş onu anlamadım. (Gogol, 1984, s.24)

Küçümseme

Budalanın hakkı vardı. Ömründe İspanya kralı görmemişti ki! (Gogol, 1984, s.28)

İhtimal

Maahaza bunu haber verdiđinize cidden teŖekkür ederim. Zira görmemiş olabilirdim. (TDK Mektuplar, 1997, s.32)

İstek

Mümkün olsa bütün o dakikalari, o günleri sana yeniden yaşatmak isterdim. (Oğuzcan, 1988, s.192)

Önemsememe

Bizimle gelseydi.

Zamanında düşünseymiş

Pişmanlık

Çok nadir bir mevzu üzerinde bir tetkikte bulunmak isterdim. (TDK Denemeler, 1999, s.3)

Tahmin

Siz o yıllarda pek genç olmalıydınız. (TDK, 1997, s.53)

Öyle sanıyorum ki bu mektuplar sayesinde herşeyi bütün ayrıntılarıyla anlayabilecektim (Gogol, 1985, s.16)

Tehdit: Bu anlamı birleşik çekimli fiillerde –sA eki vermektedir. Geniş zaman ekinin üstüne getirilen şart eki kesik cümle ya da ardından olacakları anlatan tam bir cümleyle karşı taraftaki kişiyi tehdit eder niteliktedir. Bu tehdit aynı zamanda uyarı niteliği de taşır.

Bildiklerimi anlatırsam...

Oraya gelirse sana gününü gösteririm.

Terkedilen Alışkanlık

Şimdiye kadar bu işi şöyle yapardık. (Pulur, 1985, s.18)

Hilmi ve avenesi dükkanın üstündeki odada toplanırlarmış. (Adivar, 1984, s.99)

Umursamazlık

Neye susacakmışım! (Adivar, 1984, s.295)

SONUÇ

1- Türkçe'de birleşik çekim eklerinin hepsi zaman kavramı taşımaz. sA ekinin fiile zaman kavramı yüklemesi hiçbir zaman söz konusu değildir. –miş eki bazan, -DI eki her zaman basit çekimli fiili geçmiş zamana götürür.

2- Zaman kavramı veren eklerle kullanıldığında çekimli fiil geçmiş zamandadır. Zaman kavramı vermeyen eklerle kullanıldığında fiilin zamanı basit çekim ekinin aktardığı zamandır.

3- Gelecek zaman ve tasarlama kipleriyle –DI eki'nin oluşturduğu bir çok yapı, kullanıldığı diğer unsurlara bağlı olarak olumlu yapıda olumsuz anlam aktarmaktadırlar.

5- Birleşik çekimli fiiller basit çekimli fiillerde de olduğu gibi anlam açısından alay, küçümseme, tehdit pişmanlık vb duyguları aktarırlar.

6- Tasarlama kiplerinin zaman kavramı taşımadıklarına ilişkin genel yargıya rağmen bu eklerde ileriye yönelik bir zaman kavramı sezilmektedir. Zaman bildirmeyen tasarlama kiplerinden gereklilik kipiyle –sA şart eki birlikte kullanıldığında gelecekle ilgili bir zaman kavramı verir. Başka bir deyişle zaman kavramı taşımayan iki ek fiile ilk gelen tasarlama kipi eki nedeniyle dolaylı bir zaman kavramını yapıya aktarır.

7- Tasarlama kiplerindeki zamansızlık durumu hikaye ve rivayet çekimlerinde ortadan kalkar ve fiil bu çekimlerde geçmiş zamana bağlanır. Yani istek, dilek, gereklilik; basit çekimde geleceğe yönelik bir tasarımı anlatırken birleşik çekimde genel olarak geçmiş zamandaki bir tasarımı anlatmaktadır.

8- mış eki basit çekimde de birleşik çekimde de fiilin ifade ettiği harekete tanık olmamayı başkasından duymayı anlatır. Ancak öğrenilen geçmiş zamanın hikaye çekimi bazı örneklerde farklı bir biçimde vurgulama ve pekiştirme görevi üstlenir.

KAYNAKLAR

- Adalı,O. (1979) *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Ankara.
- Adivar, H.E. (1984) *Sinekli Bakkal*, Atlas kitabevi, İstanbul.
- Bilgegil, K. (1982) *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Dağlarca, F.H. (1989) *Aylam, Vietnam Savaşımız*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Ediskun, H.(1996) *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ergin, M.(1977) *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.
- Gogol (1984), *Bir Delinin Hatıra Defteri*. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Gülsevin, G. (1999) *Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine* Dördüncü Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul.
- Halikarnas Balıkcısı, (1989)*Merhaba Anadolu*, Bütün Eserler 4, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İleri,S. (1985) *Ölüm İlişkileri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Karaosmanoğlu,Y.K. (1966) *Kiralık Konak*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kemal,Y. (1979) *Yılanı Öldürseler*, Cem Yayınevi, İstanbul.

- Mungan M. (1992) *Yaz Geçer*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Oğuzcan, Ü.Y.(1988) *Tüm Şiirleri 3*, Özgür Yayın-Dağıtım, İstanbul.
- Özgül, M.K. (1996) *Ali Ekrem Bolayır'dan Suut Kemal Yetkine Mektuplar*, İstanbul.
- Pulur, H. (1985) *Olaylar ve İnsanlar 3*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Şahin, H. (19957) *Kutadgu Biligde Şimdiki Zaman*, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, s.464-471.
- TDK (1997) *Güzel Yazılar, Mektuplar*, Ankara.
- TDK, (1999) *Güzel Yazılar, Denemeler*, Ankara.
- Türkyılmaz,F. (1999) *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK Yay., Ankara.
- Yaman, E. (1999) *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK Yay, Ankara.